

AMRODING T. BARAIMAN

Amroding T. Baraiman is a Maranaw and better known by the nickname *Dayo*, a Meranao word that means friend. He is a writing fellow at the 6th Amelia Lapeña-Bonifacio Writers Workshop (Likhaan: UP Institute of Creative Writing), participant at the Saling Panitik: Bienvenido Lumbera Seminar-Workshop on Translation (Likhaan: UP Institute of Creative Writing) and writing fellow at the University of Santo Tomas National Writers' Workshop 2023 (UST Center for Creative Writing and Literary Studies). His creative literary works have been published in ANI 40: Katutubo (Intertextual Division: Cultural Center of the Philippines), and in Plus/+, at Iba Plus, Maramihan: New Philippine Nonfiction on Sexual Orientations and Gender Identities (Ateneo de Manila University Press), and Agwat-Hilom 2 (National Commission on Culture and the Arts - National Committee on Literary Arts).

“MAAMOR”

Masayang nagtatambol si Bitoon habang sinasayaw ng kaniyang mga nakababatang kapatid na sina Alga at Matinabangon ang *Kulasisi*, isang pagtatanghal na iniaalay nila sa kanilang nakatatandang kapatid bilang pinuno ng pamumundok.

Kinagawian nila ang pagtatanghal na ito upang kausapin ang mga *dili ingon nato* at ang *Magbabaya* na gabayan sila sa kanilang lakad. Pagkatapos ng rituwal, napansin ni Bitoon ang pagiging tahimik ni Alga, malungkot at naluluha. Kinausap ni Bitoon ang bunsong kapatid.

“Alga, may dinaramdam ka ba? Nagugutom ka ba? Huwag ka munang sumama sa amin, marami ka pang kailangang asikasuhing takdang-aralin. Kapag tapos ka na sa lahat ng iyong gawain sa paaralan saka ka na tumulong sa amin,” paliwanag ni Bitoon.

Hindi umimik si Alga. Tumulikod siya upang hindi mahalata ng kaniyang kuya ang dinaramdam. Kinuha niya ang mga sako sa gilid at ibinilad ang *hagdaw* na mais. Nagkatinginan sina Bitoon at Matinabangon, mababanaag sa mga mata ang pag-aalala at pagtataka kung ano ang nangyayari sa kanilang kapatid. Nagkaintindihan ang dalawa kaya tinulungan nila ang bunso sa pagbibilad ng mais.

Sa tatlong magkakapatid, si Alga lang ang nag-aaral. Sina Bitoon at Matinabangon ang naghahanap-buhay upang makapagtapos ng pag-aaral ang kanilang bunso.

“Alga, ayos ka lang ba? Dito ka lang sa bahay para may kasama sina inang at apang. Alagaan mo sila, alam mo naman, pareho na silang nahihirapan. Saglit lang kami sa bundok, uuwi rin kami bago lumubog ang araw,” tagubilin ni Matinabangon.

Sa pagkakataong iyon, sumagot si Alga.

“Ate, maaari bang huwag na kayong pumunta sa bundok?”
pakiusap ng dalagita.

Mahinahong nagpaliwanag si Matinabangon, “hindi maaari, kailangan natin ng pera. Mahal ang *oway* ngayon, kung marami kaming makukuhang *oway*, malaki ang kikitain natin. Makabibili tayo ng cellphone, ’di ba kailangan mo ng cellphone para sa iyong pag-aaral?”

Muling nakiusap ang dalagita, “Ate, ayos lang sa akin kahit wala akong cellphone. Natatakot kasi ako. Dito na lang tayo maghanap ng ibang mapagkakakitaan.”

Sinenyasan ni Matinabangon ang kanilang kuya upang kausapin ang bunso. Lumapit si Bitoon at hinawakan ang balikat ni Alga.

“Nakahiram na kasi tayo ng kalabaw at *karo* kay Datu Kiron. Minsan lang tayo makahiram sa kaniya, baka sa susunod, hindi na tayo pahiramin. Huwag kang mag-alala, isipin mo nalang na kung marami kaming makukuhang *oway*, makabibili tayo ng gamot nina inang at apang.”

Napaisip ang dalagita kaya tumango siya bilang tanda ng kaniyang pagsang-ayon. Pumasok ang tatlo sa loob ng bahay upang maihanda ang kakailanganin sa bundok. Kinuha ni Matinabangon ang mga *sundang* at tali. Lumabas na rin si Bitoon upang ikabit ang *karo* sa kalabaw. Dali-dali namang ibinalot ni Alga ang pagkain at kinuha ang lalagyan ng tubig na yari sa kawayan. Inilagay niya sa *karo* ang mga iyon at bumalik na sa loob ng bahay. Sumakay si Bitoon sa kalabaw habang nasa *karo* naman si Matinabangon.

Sumilip ang dalagita sa bintana upang pagmasdan ang pag-alis ng kaniyang mga kapatid.

Nang makaalis sina Bitoon at Matinabangon, tinungo ni Alga ang *raya*. Iyon ang paborito niyang taguan sa nayon. Tahimik, mayaman sa gulay, at maraming isda sa sapa. Doon din siya nag-aalay ng panalangin upang laging kumalinga sa *Magbabaya*. Sa pagkakataong yaon, nanalangin si Alga habang umiiyak.

Nang matapos ang panalangin, namitas siya ng dahon ng kangkong at bumalik na sa kanilang tahanan. Pagdating niya, naabutan niyang nagsisibak ng panggatong ang apang. Napansin din niyang wala roon ang inang.

“Apang, nasaan po si Inang?” tanong nito sa apang. Masayahing sumagot ang matanda, “anak, nag-igib lang siya ng tubig sa *tubod*. Ipasok mo na sa loob ’yang mga dala mo at sunduin mo ang iyong inang sa ilog. Tulungan mo siya.”

Mabilis na kumilos ang dalagita at agad tinungo ang ilog. Nakasalubong niya ang inang na dala-dala ang tatlong sisidlan ng tubig.

“Inang, ako na po ang magdadala niyan,” alok ni Alga sa inang.

“Ayos lang ako, anak. May dalawa pang naiwan doon sa tubod, kuhanin mo,” utos ng inang.

Tumuloy ang dalagita sa ilog. Nang marating niya ang *tubod*, kung saan nagmumula ang inuming tubig, naroon din si Datu Kiron. Obligasyon ni Alga ang batiin ang datu ngunit hindi niya iyon ginawa. Hindi nagustuhan ng datu ang tinuran ng dalagita ngunit magiliw pa rin niyang kinausap ang dalagita.

“Oh, Alga, nariyan ka pala. Napadaan lang ako rito kanina nang masilayan kong nahihirapan sa pag-iigib ang iyong inang kaya tinulungan ko na. Uminom na rin ako sa *tubod*. Kukunin mo ba itong dalawang sisidlan? Tutulungan na kita,” alok ng datu.

Hindi tumugon ang dalagita. Sa halip, humakbang ito pabalik ngunit nag-alok pa rin ng tulong ang datu. Kinuha niya ang dalawang sisidlan at iniabot kay Alga.

“Ayos ka lang ba? Ako na ang magdadala ng mga ito. Ihahatid na rin kita,” pagmamagandang-loob ng datu.

“Maraming salamat po ngunit hindi na po kailangan,” tugon ng dalagita.

Kinuha ng dalagita ang mga sisidlan at tumakbo pabalik sa kanilang tahanan. Walang nagawa ang datu kundi ang pagmasdan ang mabilis na pagkilos ng dalagita.

Nang makarating si Alga sa kanilang tahanan, nagtaka ang kaniyang apang.

“Anak, anong nangyari sa’yo? Bakit hinihinal ka?” Mga tanong ng kaniyang apang.

“Apang, ayos lang po ako. May nakasalubong lang po akong ahas sa may ilog kaya tumakbo po ako pabalik dito. Saglit lang po apang, ipapasok ko lang sa loob itong tubig,” paliwanag ng dalagita.

Pumasok sa loob si Alga. Naabutan niyang nagluluto ng gulay ang inang. Inilagay niya sa mesa ang tubig at nilapitan ang inang.

“Inang, ako na po riyan. Pahinga muna kayo.” Alok ng dalagita.

“Hindi na anak, ang apang mo ang tulongan mo doon sa labas. Ako na ang magluluto rito upang pagdating ng iyong mga kapatid, may makakain sila,” pagtangga ng matanda.

Lumabas si Alga at tumulong sa pagsisibak. Ibinilad na rin niya ang mga panggatong malapit sa pinagbilaran ng *hagdaw*.

Nang matapos ni Alga ang mga gawaing bahay, pumasok siya sa kaniyang silid at nagsimulang mag-aral. Kinuha niya ang mga *module* subalit ikinalungkot niya ang kalagayan ng mga ito, maputik at may mga bahaging gulanit. Nilinis niya ang dumi at sinikap basahin upang masagutan ang mga gawain. Magdadalawang oras na ngunit hindi pa rin natatapos ni Alga sa pagsagot. Nagsimula na rin siyang mag-alala dahil may nagbabadiyang ulan. Laging nasa isip niya ang kaligtasan ng kaniyang mga kapatid na namundok. Lumabas siya at nagmasid sa kapaligiran. Hindi maganda ang panahon, malakas ang paparating na ulan. Nagmadali niyang isinako ang ibinilad niyang *hagdaw* at panggatong at dinala sa loob ng bahay.

Ilang sandali lang, bumagsak na ang malakas na ulan. Nadagdagan ang pag-aalala ng dalagita. Malakas ang ulan at kung sakaling bumaha, baka hindi makatawid sa ilog ang kaniyang mga kapatid. Napansin ng inang ang pag-aalalang nararamdaman ng bunsong anak.

“Alga, mag-init ka ng tubig. Pagdating ng mga kapatid mo, ipagtimpla mo sila agad ng kape. Anak, ’yang mga kapatid mo, mas malalakas pa sila sa ulan. Huwag kang mag-alala, maya-maya darating na sila,” pagpapakalma ng inang.

“Opo, inang. Kapag kumulo na po ang tubig, kayo po muna ni apang ang ipagtitimpla ko,” tugon ng dalagita.

Ginawa ng dalagita ang utos ng inang.

Lumipas ang ilang minuto ngunit hindi pa rin nito maiwasan ang mag-alala para sa kaniyang mga kapatid.

“Inang, apang, magkape po muna kayo. Nagtimpla po ako.”

Paanyaya ni Alga.

Lumabas ang mag-asawa at ikinatuwa ang kabutihang loob ng kanilang anak. Habang nagkakape, kinausap ng inang ang bunsong anak.

“Alga, napansin ko, mag-iisang buwan ka ng palaging balisa. Natutulala ka rin minsan at hindi kumikibo. Kahapon, tinawag kita pero hindi ka sumagot. Napansin ko, halos araw-araw kang pumupunta sa *raya*. May hindi ka ba sinasabi sa amin? Nag-aalala na rin kami sa’yo. May itinatago ka ba sa amin, anak?” Mahinahong pagtatanong ng inang.

Napatigil sa paghigop ng kape si Alga. Bumilis ang tibok ng kaniyang puso. Hindi niya alam kung paano sasagutin ang inang. Tinitigan niya ang inang at naluluhang nagsalita.

“Wala po, inang. Marami po kasing mga gawain sa aming *module*, hindi po kasi ako mapakali kapag pakiramdam ko mali ang mga sagot ko.”

Napansin ng mag-asawa ang panginginginig ng dalagita habang nagsasalita.

“Anak, mga magulang mo kami. Kung ano man ang pinagdadaan mo, maaari mong ipaalam sa amin. Nagtataka rin ako dahil ilang beses mo na ring pinigilan sa pamumundok ang iyong mga kapatid. May dapat ba kaming malaman?” tanong ng apang.

Mababanaag sa pagmumukha ni Alga kung gaano kabigat ang dinaramdam niya. Hindi niya magawang magsalita. Sa pakiwari niya’y tila sasabog ang kaniyang katawan. Sa pagkakataong yaon, hinihiling niya na, sana huwag nang magtanong muli ang kaniyang mga magulang sapagkat maaaring bumagsak ang namumuong luha sa kaniyang mga mata. Pilit niyang pinipigilan ang pag-agos ng kaniyang mga luha upang hindi mag-alala ang mga mahal niya sa buhay.

Habang nag-iisip si Alga kung ano ang isasagot sa kaniyang mga magulang, may narinig siyang ingay sa labas ng bahay. Nabuhayan ng loob si Alga. Alam niyang sina Bitoon at Matinabangon ang nasa labas. Tatayo na sana siya nang bigla siyang tumimbuwang. Hinimatay ang dalagita.

Napasigaw ang inang.

Tulong! Tulong!

Inalalayan ng apang ang dalagita at tumakbo naman palabas ang inang.

“Mga anak, tulungan ninyo ang inyong kapatid. Nahimatay siya!”

Dali-daling pumasok si Matinabangon at kumuha ng tubig.

“Alga, Alga, gumising ka. Bitoon, kuhanin mo ang *bulong* sa silid nina inang.” Utos ni Matinabangon habang minamasahang ang palad ni Alga.

Nang makuha ni Bitoon ang *bulong*, ipinaamoy niya ito kay Alga. Minasahang ang ulo, paa, at kamay ng dalagita. Labis ang pag-aalala nila para kay Alga. Alam nilang may mga pagbabagong nangyayari sa kaniya.

“Inang, ano po bang nangyari? Bakit siya hinimatay?” pag-uusisa ni Bitoon.

“Hindi ko rin alam. Nag-uusap lang kami kanina. Nang maramdaman niyang nasa labas na kayo, bigla siyang tumayo. Kaya lang, natumba siya. Hinimatay siya,” naiiyak na paliwanag ng inang.

Makalipas ang ilang minuto, laking pasasalamat nila nang marinig nilang nagsalita si Alga.

“Inang, apang, ano pong nangyari? tanong ng dalagita.

“Alga, nawalan ka ng malay ngunit huwag kang mag-alala. Ang mahalaga, maayos na ang iyong kalagayan. Magpahinga ka muna,” sagot ni Matinabangon.

“Hindi po, ate. Ayos lang po ako, ipagtitimpla ko muna kayo ng kape,” pagpupumilit ni Alga.

“Magpahinga ka muna, Alga. Umupo ka rito. Inumin mo muna itong tubig,” pakiusap ni Bitoon sa kaniyang kapatid.

Sinunod ni Alga ang pakiusap ng kaniyang mga kapatid.

“Mga anak, basang-basa kayo, magbihis muna kayo. Magtitimpla lang ako ng kape at maghahanda na rin ng makakain ninyo,” utos ng inang sa kaniyang mga anak.

Nang maihanda na ang pagkain, muli silang nagtipon sa lamesang kawayan upang mapag-usapan ang mga pagbabagong napansin nila kay Alga. Habang pinagsasaluhan nila ang *balanghoy*, biglang humagulgol ang dalagita. Muling nagulat, nagtaka, at kinabahan ang lahat.

“Alga, anong nangyayari? Sabihin mo sa amin. Huwag kang matakot, pamilya mo kami,” mahinahong pakiusap ni Matinabangon.

“Kung may problem ka, tutulungan ka namin. Sabihin mo lang, gagawa kami ng paraan. Bukas na bukas, ipagbibili ko kay Datu Kiron ang mga nakuha naming *oway*,” dagdag ni Bitoon.

Humahagulgol pa rin si Alga at nahihirapan nang huminga.

“Buntis po ako!” tugon ni Alga.

Nagulat ang lahat sa sinabi ng dalagita. Hindi makapaniwala. Hindi maipaliwanag ang damdamin.

Lalong lumakas ang hagulgol ng dalagita.

“Apang, inang, patawarin niyo po ako! Patawarin niyo po ako! Hindi ko po ginusto,” pagmamakaawa ni Alga.

Niyakap ng inang ang kaniyang anak. Bumuhos ang luha sa tahanan.

“Anak, sabihin mo sa amin. Sabihin mo sa amin ang lahat ng dapat naming malaman!” pakiusap ng inang.

Sa sandaling iyon, napagpasyahan ng dalagita na oras na upang malaman ng kaniyang pamilya ang katotohanan.

“Ginahasa po ako ni Datu Kiron!” Hagulgol ng dalagita.

Parang sasabog sa tensiyon ang buong bahay dahil sa kanilang natuklasan. Nanggalaiti sa galit ang buong pamilya.

Hindi mapakali si Matinabangon. Iyak nang iyak.

Galit na galit si Bitoon. Bakas sa kaniyang pagmumukha ang pagkamuhi.

Natahimik ang kanilang apang sa gilid. Tulala. Balisa.

“Kailan? Bakit hindi mo sinabi sa amin?” galit na tanong ni Matinabangon.

“Isang buwan na po. Noong pumunta ako sa paaralan upang kuhanin ang aking *module*. Ang sabi mo, dumaan sa bahay nina Datu Kiron, baka sakaling pahiramin ako ng masasakyang kabayo.

Hindi niya ako pinahiram kaya dalawang oras akong naglakad papuntang paaralan. Nang pauwi na ako, nadaanan ko siya sa *tubod*. Iinom sana ako pero ibinigay niya sa akin ang kaniyang sisidlan ng tubig. Tinanggap ko naman at nagpasalamat. Bumalik ako sa paglalakad ngunit sinundan niya ako. Ihahatid niya raw ako upang mapalayo sa kapahamakan. Nang mapadaan kami sa *kalibunan*, bigla niya akong hinila at pinilit na makipagtalik. Hindi ako pumayag kaya tumakbo ako nang mabilis. Sumigaw ako ng tulong subalit walang makarinig sa akin. Mas mabilis siyang tumakbo kaya naabutan niya ako. Wala akong nagawa. Hindi ko naipagtanggol ang aking sarili.” Paliwanag ng dalaga habang umaagos ang kaniyang luha.

Awang-awa sila sa sinapit ni Alga. Niyakap nila si Alga subalit nanatili ang apang sa kaniyang kinauupuan. Tulala.

“Wala tayong magagawa,” sambit ng apang.

Napalingon sila sa apang. Nagulat at nagtaka.

Nagpatuloy sa pagsasalita ang apang. Naiiyak at nanginginig habang nakatitig lamang sa kawalan.

“Wala tayong magagawa dahil legal sa ating kultura ang panggagahasa. Mahirap lang tayo kaya kung papatawan ng *sala* si Datu Kiron, walang maniniwala sa atin,” dagdag ng apang.

Alam nilang lahat ang batas sa loob ng kanilang tribu kaya lalo silang nalungkot. Maya-maya pa ay muling nagsalita ang apang. Sa puntong iyon, galit siya. Nanginginig ang kamay na parang gustong pumatay.

“Pero hindi ko siya mapapatawad! Iibuwis ko ang aking buhay upang maparusahan siya!”

Sumigaw nang malakas ang apang at tumakbo palabas. Balak niyang sugurin ang Datu.

Nang buksan niya ang pinto, nagulat siya sa kaniyang nakita. Nasa labas ang Datu kasama ang siyam na *bagani*.

Galit na galit ang matanda.

“Hindi kita mapapatawad sa ginawa mo sa aking anak!” sigaw ng matanda.

Bumalik sa loob ang matanda. Hinanap ang *sundang*.

“Apang, tama na! Ako na po ang makikipag-usap kay Datu baka mapahamak pa kayo!” Pakiusap ni Bitoon sa kaniyang apang.

Nagpatuloy sa paghahanap ng *sundang* ang matanda. Lumabas si Bitoon at galit na kinausap ang datu.

“Anong ginagawa niyo rito?” Nanlilisik ang mata ng binata dahil sa galit.

“Naparito kami upang bawiin ang buhay ng iyong mga magulang,” tugon ng Datu.

Narinig ni Matinabangon ang sinabi ng Datu kaya dahan-dahan siyang kumilos. Pabulong niyang pinagsabihan ang inang at apang na huwag lumabas. Pinatayo niya si Alga at itinago sa silid kasama ng kanilang mga magulang.

“Dito lang kayo. Huwag na huwag kayong gagawa ng kahit na anong ingay. Kahit anong mangyari, huwag kayong lalabas,” tagubilin ni Matinabangon.

Isinara niya ang pinto ng silid at kinuha ang dalawang *sundang*. Inilagay niya ang mga ito sa kaniyang likuran.

“Sino ka para bawiin ang buhay ng aming mga magulang?” Galit na tanong ni Matinabangon sa Datu.

“Huwag na kayong pumalag! Mahirap lang kayo kaya gagawin ko kayong *uripon*. Pagsisilbihan ninyo ako. Kayong magkakapatid, magiging *uripon* ko!” tugon ng Datu.

“Hindi kami papayag! Magkamatayan na!” sagot ni Bitoon.

“Magkamatayan talaga dahil papatayin namin ang inyong mga magulang. Alam kong malay kayo sa ating batas! Kaming mga Datu, may karapatan kaming bawiin ang buhay ng mga mahihirap na magulang upang gawing *uripon* ang kanilang mga anak!” pagbabanta ng Datu.

Habang nagsasalita ang Datu, palihim na iniabot ni Matinabangon ang isang *sundang* kay Bitoon. Lalaban sila.

“Huwag na kayong manlaban. Masasaktan lang kayo,” paalala ng Datu.

Humarang sa pintuan ang magkapatid. Tanda ng kanilang paglabag sa Datu. Nagalit ang Datu kaya inutusan ang mga *bagani*.

“Mga *bagani*, pasukin ang bahay na ’yan! Kuhanin ang magkapatid at patayin ang kanilang mga magulang!” utos ng Datu.

Kumilos ang mga *bagani* ngunit hinarang sila ng magkapatid. Nagkaroon ng labanan subalit kulang ang lakas ng magkapatid.

Natalo sila.

Hindi nila kinaya ang lakas ng mga *bagani*. Itinali ang kanilang mga kamay upang hindi na makapanlaban. Pumasok ang mga *bagani* at sumunod ang Datu. Giniba nila ang pinto ng silid kung saan nagtatago si Alga at ang kaniyang mga magulang.

Nagmakaawa si Alga.

“Parang awa niyo na, huwag niyo po kaming sasaktan! Parang awa niyo na!”

Hindi siya pinakingan ng Datu.

“Simulan niyo na.” Utos ng Datu sa mga *bagani*.

Nagsisigaw at nagmakaawa si Alga ngunit walang nakinig sa kaniya. Walang kalaban-labang binawian ng buhay ang dalawang matanda. Nasaksihan ng dalagita kung paano pinaslang ang kaniyang mga magulang. Nahinto siya sa pag-iyak nang may tumalsik na dugo sa kaniyang mukha. Natulala siya at unti-unting nagdilim ang kaniyang paningin. Tumayo siya at sinubukang lumaban. Sa kasamaang palad, nakita ng Datu ang pagkilos ng dalagita. Sinampal ng Datu si Alga kaya nawalan ito ng malay.

Lumipas ang madugong gabi. Paggising ni Alga, nasa na loob siya ng bahay ni Datu Kiron. Nagmasid siya at tahimik na sumilip sa bintana. Nag-isip siya kung paano makatatakas. Sinubukan niyang buksan ang pinto ngunit nakasara ito. Bumalik siya sa banig at napansin niyang may nakalagay na damit. Hahawakan na sana niya ang damit nang biglang bumukas ang pinto.

“Magandang araw, Alga. Ako si Laling, ang pinakamatandang *uripon* dito. Isuot mo ang damit na iyan dahil simula ngayon, magiging *uripon* ka na rin.”

“Magandang araw! Alam niyo po ba kung nasaan ang aking mga kapatid?” tanong ni Alga.

“Nasa bayan ng Okor, sa angkan ng mga Langkug. Malaki ang pagkakautang ni Datu Kiron kay Datu Langkug. Nitong nakaraan linggo, pumunta rito ang isang *uripon* ni Datu Langkug upang singilin ang sampung kabayo na inutang ni Datu Kiron. Sa ating batas, ang isang *uripon* ay katumbas ng limang kabayo kaya ang mga kapatid mo ang naging bayad sa utang ng ating Datu,” sagot ng matandang *uripon*.

Pinanghinaan ng loob ang dalagita. Nakalulungkot subalit wala siyang magawa kundi tanggapin ang kaniyang tadhana. Hindi na niya itinuloy ang balak niyang pagtakas dahil wala na rin siyang uuwian.

Sa loob ng isa at kalahating buwan, naging masipag si Alga bilang *uripon*. Sa kabila ng hirap ng mga gawain, walang araw na hindi niya inisip ang kaniyang mga kapatid. Pinagbutihan niya ang kaniyang paninilbihan upang sakaling magpaalam siyang bumista sa Okor, madali niyang mapapapayag ang Datu.

Isang araw, pumasok siya sa silid ng asawa ng Datu upang magtanong kung anong gusto nitong kainin. Nang kumatok siya, hindi sumagot ang Bae. Binuksan niya ang pinto ngunit kinabahan siya nang makitang umiiyak ang Bae. Tumuloy siya at kinausap ang Bae.

“Bae Maana, may nararamdaman po ba kayong hindi mabuti? Kukuha po ako ng *bulong*.” Alok ng *uripon*.

“Huwag ka nang mag-abala. Ayos lang ako. Pakiusap, huwag mong ipapaalam sa Datu ang iyong nasaksihan,” mahinahong pakiusap ng Bae.

“Opo, Bae Maana. Wala po akong pagsasabihan,” tugon ng *uripon*.

Nagulat ang Bae nang biglang masuka si Alga.

“Anong nangyari? Ayos ka lang ba? Tanong ng Bae.

“Wala po ito, baka kulang lang ako sa tulog. Sandali lang po, Bae, kukuha lang ako ng panlinis,” paliwanag ng *uripon*.

Matapos maglinis ni Alga, bumalik na siya sa silid ng mga *uripon* upang magpahinga. Napansin ni Laling ang pamumutla ng dalagita.

“Alga, magpahinga ka na. Ako na muna ang gagawa ng mga gawaing-bahay.” Alok ng matandang *uripon*.

Magpapasalamat na sana ang dalagita nang bigla siyang nawalan ng malay.

Inalalayan siya ni Laling at nagpatulong sa ibang *uripon*.

Nang magising ang dalagita, kinausap siya ng matandang *uripon*.

“Alga, huwag ka munang magtrabaho. Magpahinga ka muna. Kainin mo ’yang pagkain at uminom ka ng maraming tubig. Inumin mo na ring ’yang *bulong*, makatutulong sa’yo ’yan upang bumalik ang iyong lakas,” pagmamabuting loob ng matanda.

Nagpasalamat ang dalagita, sinunod din niya ang sinabi ng matanda at muling nagpahinga.

Sa kabilang silid, nag-uusap ang mag-asawang Datu at Bae. Nagtataka ang Datu kung bakit laging hindi umiimik ang kaniyang asawa.

“Bae, may dapat ba akong malaman?” tanong ng Datu sa kaniyang asawa.

Hindi naglihim ang Bae sapagkat ang katapatan ay tanda ng pagmamahal.

“Ginahasa ako ni Datu Lantok, ang panganay na anak ni Datu Langkug,” pag-amin ng Bae.

Hindi nagsalita ang Datu at galit itong lumabas ng silid. Ipinatawag niya ang kaniyang mga *bagani*.

“Paslangin ninyo si Datu Lantok.” Utos niya sa mga *bagani*.

Kinabukasan, naging usap-usapan sa iba’t ibang bayan ang ginawang pagpaslang kay Datu Lantok. Sa araw ding iyon, agad natuklasan kung bakit pinaslang ang Datu at kung sino ang salarin.

Palubog na ang araw nang dumating ang pamilya Langkug sa bahay ng mga Kiron. Nagtipon ang mga Datu at Bae mula sa iba't ibang bayan upang lutasin ang suliranin.

“Nauunawaan namin kung bakit ninyo binawian ng buhay ang aming anak. Bilang ama at Datu, buhay rin ang aming hihilingin bilang kapalit ng buhay na kinuha ninyo sa amin.”

Paliwanag ni Datu Langkug.

“Hinihiling ko sa mga Datu at Bae na naririto, kukuhanin namin ang buhay ni Bae Maana dahil siya ang dahilan kung bakit nagkasala ang aking anak at kung bakit siya binawian ng buhay ni Datu Kiron. Marapat lamang na bawian din ng buhay si Bae Maana,” dagdag pa ni Datu Langkug.

Tumutol si Datu Kiron sa hiling ni Datu Langkug.

“Hindi ako sang-ayon! Hindi ko ibibigay sa inyo ang buhay ng aking asawa. Kung papayag kayo, isang *uripon* ang ibibigay ko sa inyo. Siya ang tatanggap ng lahat ng parusa.” Tugon ni Datu Kiron.

Nag-isip ang Datu Langkug. Ilang sandali, napagpasiyahan niyang tanggapin ang alok ni Datu Kiron.

“Payag ako, pero sa isang kondisyon. Puputulin natin ang anumang namamagitang ugnayan ng ating mga angkan. Simula ngayon, hindi na kayo maaaring makipag-ugnayan sa amin.”

Mahigpit na pagbabanta ni Datu Langkug.

“Ilabas ninyo ang *uripon* nang makaalis na kami!” dagdag ni Datu Langkug.

“Laling, puntahan mo si Alga. Sabihin mo sasama siya sa Okor,” utos ni Datu Kiron.

Nagmamadaling tinungo ng *uripon* ang kanilang silid.

“Alga...” Hindi napigilan ng matanda ang maluha.

“Alga... hindi ba pangarap mo ang makapunta sa Okor? Isasama ka raw ni Datu Langkug. Pumayag na rin si Datu Kiron at Bae Maana. Makikita mo na ang iyong mga kapatid.” Maluhang pagpapalaam ng matandang *uripon*.

“Totoo po?” Masayang tugon ng dalagita.

“Oo, lumabas ka na. Inaantay ka nila. Aalis na kayo,” tugon ng matandang *uripon*.

Lumabas si Alga at sumabay sa mga *uripon* ni Datu Langkug sa paglalakad patungong Okor.

Walang kaalam-alam si Alga kung ano ang naghihintay sa kaniya sa Okor. Sa kaniyang kalooban, puno ang kaniyang pag-asa na muling makapiling ang kaniyang mga kapatid.

Makalipas ang limang oras na paglalakad, nasilayan ni Alga ang bayan ng Okor. Napangiti siya at nabuhayan ng loob. Nagmasid-masid siya ngunit wala sa paligid ang kaniyang mga kapatid.

“Mga *uripon*, pumasok na kayo. Marami pa kayong gagawin bukas. Ikaw, *uripon* ni Datu Kiron, sa ibang silid ka matutulog,” utos ni Datu Langkug.

Kinabukasan, inutusan ni Datu Langkug ang kaniyang mga *uripon* na maghanda ng mga pagkain at inumin.

“Magluto kayo ng iba’t ibang pagkain. Tiyakin ninyong masarap ang mga inumin. Maraming bisita ang darating mamaya. Kayo, Bitoon at Matinabangon, dahil kayo ang pinakamasisipag at malalakas sa lahat ng *uripon*, may iba akong ipagagawa sa inyo.” Utos ng Datu.

Isinama ng datu sina Bitoon at Matinabangon sa *luna*.

“Mamaya, may gaganaping *kalilang*. Ipatayo niyo rito ang isang matibay na kawayan. May bibitayin mamaya.” Utos ng Datu.

Umalis ang Datu at nagsimula na ring magtrabaho ang magkapatid.

Ilang oras na ang lumipas ngunit nasa loob pa rin ng silid si Alga. Walang sinasabi ang mga *uripon* na naghahatid ng pagkain sa kaniya. Sumilip siya sa labas at nakita niya kung gaano kaabala ang mga *uripon*. Nagtaka siya kung bakit hindi siya pinatutulong sa mga gawain. Natuwa si Alga ng may kumatok sa silid. Pumasok ang isang *uripon*, may dalang inumin.

“Kailangan niyo raw po itong inumin, utos ng Datu,” alok ng *uripon*.

Uminom si Alga kaya agad namang umalis ang *uripon*. Maya-maya ay nakaramdam ng antok ang dalagita. Minabuti niyang magpahingga hanggang sa makatulog.

Pagsapit ng gabi, dumating na ang mga bisita. Dumalo rin sa seremonya ang halos lahat ng mamamayan ng Okor. May mga naglalaro, kumakain, nagbibiruan, at nagkukuwentuhan.

Nang magising si Alga, wala siyang makita, madilim ngunit naririnig niya ang sigawan ng mga tao. May takip ang kaniyang mga mata at nakagapos ang kaniyang katawan sa kawayan. Nakaramdam siya ng kaba at takot. Wala siyang malay sa mga nagaganap. Maya-maya, naramdaman niyang may papalapit sa kaniya. Natukoy niya kung sino iyon nang sumigaw ang Datu.

“Ang *uripon* na ito ang mababayad sa pagkawala ng aking anak! Ang buhay niya ang magiging kapalit ng buhay ng inyong Datu Lantok!”

Tinanggal ni Datu Langkug ang piring ni Alga at tinutukan ng matulis na *sundang*. Bumuhos ang luha ng dalagita at nagmakaawa.

Hindi nakinig ang Datu.

“Ikaw ang pambayad sa utang na buhay!” sigaw ng Datu.

Napahiyaw ang lahat nang biglang pugutin ng Datu ang ulo ni Alga. Ramdam sa madla ang gulat at takot. Natahimik ang lahat.

Lumipas ang gabi. Tahimik. Malungkot. Madugo.

Malaya na si inang. Malaya sa mga kamay ng pang-aalipin. Marahil ang kaniyang buhay ang kapalit ng kaniyang kalayaan. Malinaw pa sa aking isipan tuwing kinakausap ako noon ni inang. Ayon sa kaniya, Maamor ang aking pangalan kasi magiging mamamahayag daw ako balang araw. Gusto kong tuparin ang pangarap sa akin ng inang. Kaya lang, sa paglaya ni inang, ako ang hindi makawala. Hanggang ngayon, nakakulong pa rin ako sa sinapupunan ni inang Alga.